

ПОЗОВ ПРО ВИЗНАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В СУЧАСНІЙ ПРАКТИЦІ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

CLAIM FOR RECOGNITION OF OWNERSHIP IN CONTEMPORARY LEGAL PRACTICE

Деледівка С.Г., д.філос. в гал. права,
докторант

Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»

У статті досліджується такий класичний речово-правовий спосіб захисту, як позов про визнання права власності. Цей позов має в основному превентивний характер, відноситься до допоміжних речово-правових способів захисту і має переважно правопідтвердуюче значення. Конститутивне значення, тобто не підтвердження, а встановлення права власності цей позов має виключно у випадках, прямо передбачених цивільним законодавством.

Предметом судового захисту при поданні позову про визнання права власності є охоронюваний законом інтерес особи у відновленні визначеності суб'єктивного права, а причина його подання зумовлена перешкодами в реалізації права власності. Ознаками позову про визнання права власності є: речовий спосіб захисту порушеного права; подається власником; стосовно індивідуально визначених речей; зміст позову в більшості випадків не пов'язаний з поверненням речі або усуненням перешкод у користуванні нею; річ має перебувати у фактичному володінні позивача; позовна вимога може заявлятися самостійно або бути поєднаною з іншими вимогами.

Дійсно універсальний характер цього речового способу захисту на сучасному етапі правозастосування є істотно знівельований та використовується у істотно обмежених випадках, що не відповідає його правовій природі і призначенню. Маючи потужний потенціал для захисту прав цей позов вносить чіткість, ясність, вичерпність і повну визначеність як у відносини між учасниками спору, так і у відносини власника з будь-якими третіми особами. З цієї причини цей спосіб захисту підлягає застосуванню як основний або допоміжний у договірних правовідносинах, при вилученні майна з чужого незаконного володіння або отриманого за відсутності підстави, а також в інших видах судових спорів.

Ключові слова: способи захисту прав, позов про визнання права власності, речовий позов, виндикаційний, негаторний, кондикційний позови.

This article examines a classical proprietary remedy – the claim for recognition of ownership. This type of claim is primarily preventive in nature, classified as an auxiliary proprietary remedy, and generally serves to confirm legal title. It only acquires a constitutive effect – that is, the legal establishment (rather than confirmation) of ownership – in cases explicitly provided by civil legislation.

The object of judicial protection in such a claim is the legally protected interest of a person in restoring the certainty of their subjective right, and the cause of action arises from obstacles in the exercise of ownership rights. The defining features of a claim for recognition of ownership include:

- it is a proprietary remedy for the protection of violated rights;
- it is initiated by the owner;
- it concerns individually specified property;
- in most cases, it is not aimed at recovering possession or removing obstacles to use;
- the item must be in the actual possession of the claimant;
- the claim may be made independently or combined with other claims.

Despite the potentially universal character of this remedy, its application has become significantly narrowed in current legal practice, which undermines its legal nature and purpose. When applied properly, this claim provides clarity, finality, and legal certainty both in the relationship between the parties and between the owner and third parties. For this reason, the claim for recognition of ownership should be applied as a primary or supplementary remedy in contractual disputes, in the recovery of property from unlawful possession or unjust enrichment, and in other types of legal disputes.

Key words: remedies for rights protection, claim for recognition of ownership, proprietary claim, vindicatory claim, negatory claim, condiction claim.

Постановка проблеми. Проведення судової реформи, нові редакції процесуальних кодексів та певна уніфікація процесуальних правил розгляду справ різних юрисдикцій не призвели до остаточного вирішення проблеми повного захисту цивільних прав.

Визначений в теорії як універсальний для будь-яких видів цивільних правовідносин позов про визнання права власності наразі застосовується вкрай рідко в судовій практиці і може бути віднесений більше до виняткових, ніж до загальних і універсальних способів захисту прав. Однак маючи величезний потенціал для захисту права власності як в абсолютних, так і у відносних правовідносинах, він заслуговує більшої уваги як в теоретичних дослідженнях так і особливо в практиці захисту учасників відповідних правовідносин.

Аналіз досліджень. Захист цивільних прав, способи такого захисту висвітлювалися в дисертаційних, монографічних та поточних теоретичних дослідженнях. Зокрема можна виділити роботи таких науковців як Васильченко В.В., Комаров В.В., Кот О.О., Кузнецова Н.С., Май-

даник Р.А., Спасибо-Фатеева І.В., Стефанчук М.О., Харитонов Є.О., Харченко Г.Г., Ярема А.Г.

Проблема застосування способу захисту, що впливає з позову про визнання права власності висвітлена в роботах таких авторів, як Баб'юк М.П., Власов Ю., Гаврилюк М.І., Дзера І.О., Панченко І.М., Печений О.П., Примак В., Ткачук А.В., Ус М.В. та інших авторів.

Однак зміна вектору практики правозастосування в частині істотного зменшення такого способу захисту потребує додаткових теоретичних досліджень. Тому метою даної статті є визначення поняття, ознак, підстав та розширення можливостей застосування такого речового способу захисту прав як визнання права власності.

Виклад основного матеріалу. Згідно із ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України, визнання права названо першим способом захисту прав, а згідно із ст. 392 ЦК України, власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право влас-

ності [19]. За позицією О.П. Печеного, позов про визнання права власності є універсальним способом захисту і може бути застосований до всіх видів цивільних правовідносин [14, с. 510]. Універсальний характер цього способу захисту підтримується і І.М. Панченко [9, с. 7].

Класифікація понять, явищ і предметів навколишньої дійсності хоча і є логіко-філософським інструментом, однак дозволяє більш повно виявити характерні ознаки досліджуваних предметів. Представниками науки цивільного права наводяться різноманітні класифікації способів захисту прав, які є методологічно важливими для практики захисту прав учасників правовідносин. Так, В. Примак зазначає, що серед усього розмаїття способів захисту цивільних прав природно виокремлюються дві групи. До перших відносяться різноманітні форми цивільно-правової відповідальності, зокрема реституційні заходи, примусове виконання обов'язку в натурі, а до других – визнання права, встановлення правовідносин, заходи оперативного впливу, розірвання договору тощо [15, с. 44]. Важливість цієї класифікації насамперед пов'язана із розмежуванням власне захисту цивільних прав і цивільно-правової відповідальності.

М.І. Гаврилюк поділяє способи захисту на: а) превентивно-присікальні, що спрямовані на попередження і припинення порушення, оспорення, невизнання права власності чи реальної загрози вказаних дій (визнання права власності, усунення перешкод у здійсненні права власності, не пов'язаних з порушенням володіння, визнання незаконним правового акту); б) відновлювальні способи захисту, що спрямовані на поновлення порушеного права (відновлення становища, яке існувало до порушення права власності, визнання правочину недійсним тощо); в) компенсаційні способи захисту, які спрямовані на додаткове компенсування збитків, що пов'язані із порушенням права власності [3, с. 87].

І.О. Дзера в аспекті співвідношення загальних та спеціальних способів захисту наводить класифікацію таких способів, поділяючи їх на речово-правові та зобов'язально-правові. Основні речово-правові засоби захисту: 1) виндикаційний позов; 2) негативний позов. Допоміжні речово-правові засоби захисту: 1) позов про визнання права власності; 2) позов про виключення майна з опису; 3) позов про захист прав співвласника у разі виділу, поділу та продажу спільного майна. Зобов'язально-правові засоби: 1) способи захисту в договірних відносинах (відшкодування збитків, заподіяних неналежним виконанням або невиконанням договору, повернення речей, наданих в користування за договором); 2) способи захисту права власності в деліктних зобов'язаннях; 3) повернення безпідставно отриманого або збереженого майна. Спеціальні зобов'язально-правові засоби: 1) позови про визнання правочину недійсним; 2) способи захисту права власності померлих або безвісно відсутніх осіб; 3) способи захисту від неправомірних або правомірних діянь публічної адміністрації [5, с. 126].

С.П. Рабінович наводить інші підстави класифікації способів захисту цивільних прав, поділяючи їх на перспективні та ретроспективні, причому до перспективних він відносить вимогу про визнання права власності (ст. 392 ЦК України), про заборону вчинення дій, які можуть порушити право власності та про вчинення певних дій для запобігання порушенню права власності (ч. 2 ст. 386 ЦК України). Ретроспективний характер мають вимоги про витребування речі з чужого незаконного володіння (ст. 387 ЦК України), про усунення перешкод у користуванні річчю (ст. 391 ЦК України), про визнання незаконним правового акту, що порушує право власності (ст. 393 ЦК України) та деякі інші вимоги [18, с. 370].

За наведеними видами класифікації способів захисту прав позов про визнання права власності має перспективний та превентивний характер і відноситься до допоміж-

них речово-правових способів захисту. Дійсно універсальний характер цього речового способу захисту на сучасному етапі правозастосування є істотно знівельований. Маючи серйозний потенціал для захисту прав як в речових, так і в зобов'язальних правовідносинах, позов про визнання права власності в сучасній практиці судового правозастосування використовується у істотно обмежених випадках, що не відповідає його правовій природі і призначенню. Особливо це стосується спорів щодо об'єктів нерухомого майна. Однак перед висвітленням такого усиченого варіанту застосування цього способу захисту, варто навести визначення науки цивільного права, які характеризують цей речовий спосіб захисту прав.

Як зазначає О.П. Печений, предметом судового захисту при поданні позову про визнання права власності є не саме право, а охоронюваний законом інтерес особи у відновленні визначеності суб'єктивного права, який захищається судовою констатацією належності спірного права цій особі. Іншими словами визнання права зумовлене його відсутністю, невизначеністю змісту, спірністю, невизнанням, іншими перешкодами та пов'язане з правомірним інтересом відповідної особи їх усунути [14, с. 510]. При цьому автор класифікує визнання права в широкому сенсі, тобто як власне визнання, так і встановлення, а також у вузькому – лише визнання права. В цілому можна погодитися з такою характеристикою автора, особливо в аспекті мети позову щодо встановлення або відновлення визначеності суб'єктивного права, за винятком посилення на відсутність права як підстави для подання цього позову – і правові позиції судової практики, і за нею теоретичні висновки кваліфікують позов про визнання права в більшості випадків як правопідтверджуючий. Правотворюючий характер цього позову допустимий тільки у випадках, прямо передбачених законом.

Ознаки позову про визнання права власності доволі влучно виокремлені суддею Верховного Суду Ю. Вла-совим, зокрема це: речовий спосіб захисту порушеного права; подається власником; стосовно індивідуально визначених речей; зміст позову не пов'язаний з поверненням речі або усуненням перешкод у користуванні нею; річ має перебувати у фактичному володінні позивача; позовна вимога може заявлятися самостійно або бути поєднаною з іншими вимогами; цей позов не породжує права власності, а лише підтверджує його; між учасниками спору мають бути відсутніми договірні відносини [2]. Повністю підтримуючи виокремлені ознаки цього способу захисту прав варто зауважити, що така ознака як відсутність договірних відносин, як умова застосування цього позову, не в повній мірі відповідає чинному законодавству та призначенню, потенціалу і правовій природі цього позову.

За наведеними вище класифікаціями способів захисту прав, позов про визнання права власності відноситься до речових позовів та має в більшій мірі превентивний характер. Речовий характер цього способу захисту хоча і не оспорується представниками науки цивільного права, однак потребує додаткового обговорення, а його превентивне спрямування, на переконання автора, являється суттєвою ознакою, що відрізняє його від інших речово-правових способів захисту цивільних прав. На превентивному характері позову про визнання права власності наполягає і І.О. Дзера, зазначаючи, що за викладених у диспозиції ст. 392 ЦК України фактичних обставин, право власності ще не порушене, а вимога власника спрямована саме на запобігання можливому порушенню права власності іншою особою [6, с. 114].

Устелені в науці цивільного права класифікації способів захисту прав відносять до речових способів вимоги, що випливають з позовів про визнання права власності, про витребування майна (виндикаційний позов) і про усунення перешкод у користуванні та розпорядженні майном (негативний позов). Виндикаційний позов спрямований

на захист такої вже *порушеної* правомочності власника як володіння, негативний стосується *порушених* правомочностей користування та/або розпорядження майном. Позов про визнання права власності буде застосованим у фактичних ситуаціях, за якими ця тріада повноважень власника не порушується, втім наявні факти невизнання або оспорення самого права. Цим власне позов про визнання права власності відрізняється від інших класичних речових позовів та в певних випадках дійсно має суто превентивний характер. Однак ознаки невизнання та оспорення права, а також можливість подання цього позову в випадках втрати правоустановчого документу потребують додаткового дослідження.

Формулювання понять невизнання та оспорення права було надано ще в узагальненні судової практики Верховного Суду України в листі від 6 червня 2014 року. Отже за цим узагальненням, невизнання цивільного права полягає в пасивному запереченні наявності у особи суб'єктивного цивільного права, зокрема, на майно, на право користування майном, на спадкування, на частину в загальному майні, яке безпосередньо не спричиняє шкоду суб'єктивному праву, але створює невпевненість у правовому статусі носія суб'єктивного права. Оспорювання суб'єктивного цивільного права відображає такий стан правовідносин, коли суб'єктивне цивільне право заперечується в юрисдикційному органі [8].

Як стверджує М.П. Баб'юк, невизнання права власності необхідно визначати як заперечення наявності в іншій особи права власності, в результаті чого шкода власнику майна не спричиняється, але створюється невизначеність у правовому статусі носія цього права. Оспорювання права власності відображає такий стан правовідносин, коли є інша особа, яка в активній чи пасивній формі претендує на право власності, належне іншій особі, тим самим заперечуючи його [1, с. 66]. В цілому підтримуючи і висновки попередніх узагальнень судової практики, і цитованого автора у розкритті ознак невизнання або оспорення права власності варто додати, що на відміну від теорії, в сучасній судовій практиці застосування цих ознак є поодинокими, а сама конструкція позову про визнання права власності суттєво поступається місцем іншим речовим способам захисту права, про що більш докладно буде зазначено нижче.

Якщо позов про визнання права власності при його невизнанні або оспорюванні застосовується на нинішньому етапі судового правозастосування вкрай рідко, то інша передбачена законом підстава його подання, а саме втрата правоустановчого документу взагалі по суті є мертвонародженою. По-перше, в такій категорії справ, як правило, відсутня сторона, яка навіть теоретично може бути відповідачем, а тому пред'явлення позову тут буде вкрай проблематичним. По-друге, законодавчі та інші нормативно-правові акти, які безпосередньо врегульовують ту чи іншу сферу цивільного обігу відповідних об'єктів, встановлюють виключно позасудовий порядок вирішення відповідних питань. Це стосується державних і приватних нотаріусів, а також нотаріальних архівів при видачі дубліката правоустановчого документу, посвідчення в нотаріальній формі; органів державного земельного кадастру при втраті документального підтвердження прав на земельні ділянки; органів приватизації державного житлового фонду у випадку необхідності оформлення дубліката документа на приватизоване житло; сервісних центрів МВС при втраті реєстраційних посвідчень на транспортні засоби тощо.

Практика розгляду відповідних категорій справ, а точніше повна відсутність такої практики робить слушним висновок про необхідність виключення з ст. 392 ЦК України слів «а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності» з можливим одночасним внесенням змін в розділ IV ЦПК України щодо розгляду

в рамках окремого провадження справ про втрату правоустановчих документів у випадку неможливості отримання дублікату у позасудовому порядку.

Як зазначає О.С. Ткачук, визнання права власності як спосіб захисту виконує правопідтверджуючу функцію, оскільки спрямоване на підтвердження вже існуючого права власності. Втім цивільне законодавство передбачає випадки, коли визнання права власності має конститутивне значення, тобто не підтверджує, а встановлює право власності. Відтак слід відокремити два види позовів про визнання права власності – правопідтверджуючий та правотворюючий [7, с. 187]. Така дихотомічна класифікація позову про визнання права власності є усталеною в науці цивільного права, хоча і з певними варіаціями. Так, О.П. Печений застосовуючи цю ж саму підставу поділу, розрізняє визнання права в широкому (встановлення і підтвердження) та у вузькому (підтвердження) значенні [14, с. 510], І.М. Панченко додатково поділяє ці вимоги на самостійні і супутні [9, с. 3].

В практиці судового правозастосування до 2018 року переважно правопідтверджуючий характер позову про визнання права не констатувався категорично, принаймні в цьому плані був відсутній відповідний імперативний висновок. Однак проблема зловживання матеріальними і процесуальними правами, подання відповідних позовних вимог у справах про самочинне будівництво, узаконення новобудов в обхід дозвільних процедур, застосування сірих схем, які в журналістських колах наразі отримали назву «туалетні», змусило судову практику більш суворо підійти до подібних варіантів цього речового способу захисту прав.

В постанові КГС ВС від 02.05.2018 у справі № 914/904/17 предметом спору була земельна ділянка за позовом приватного підприємства до місцевої ради про визнання права власності. Відмовляючи в задоволенні позову, судовою колегією було зазначено, що відповідно до ч. 5 ст. 11 ЦК України цивільні права і обов'язки можуть виникати з рішення суду лише у випадках, встановлених актами цивільного законодавства. Можливість виникнення права власності за рішенням суду ЦК передбачає лише у статтях 335 і 376. У всіх інших випадках право власності набувається з інших не заборонених законом підстав, зокрема із правочинів. Стаття 392 ЦК України, в якій йдеться про визнання права власності, не породжує, а підтверджує наявне у позивача право власності, набуте ранище на законних підставах [13].

Подібне правозастосування стало усталеним в інших аналогічних справах касаційних судів в складі Верховного Суду. В подальшому відповідний висновок став домінуючим і в теорії, а саме, що позов про визнання прав власності має переважно правопідтверджуючий характер. Конститутивне або правотворююче значення він може мати у випадках, прямо передбачених законом, зокрема – знахідка, скарб, самочинне будівництво, набувальна давність. В деяких випадках судова практика відходить від зазначеного категоричного висновку, зокрема в деяких справах щодо спорів по інвестиційним квартирам, в спадкових справах тощо.

Отже позов про визнання права власності, який більшістю вчених характеризується як такий, що має універсальний характер у всіх видах цивільних правовідносин, здається має невичерпний арсенал для застосування, але судова практика демонструє суттєве зменшення застосування цього дійсно універсального речового способу захисту прав, що має свої об'єктивні і суб'єктивні причини.

Вище було зазначено, що у переважній більшості класифікацій способів захисту прав, позов про визнання права власності відноситься до речових способів захисту. В теорії стало вже майже аксіомою положення, що застосування речово-правових способів захисту прав

неможливе при наявності між сторонами спору договірних правовідносин [14, с. 369]. Ця аксіома має своє пряме продовження і в практиці правозастосування. Зокрема, в п. 89 постанови від 02 листопада 2022 року у справі № 922/3166/20 Велика Палата Верховного Суду зауважила, що відповідний позов є класичним речовим способом захисту права власності (речовий позов, *actio in rem*). З цих причин він може бути пред'явлений лише для захисту абсолютного суб'єктивного цивільного права в абсолютному речовому правовідношенні, коли власник-позивач та правопорушник-відповідач не перебувають між собою у договірних чи в інших зобов'язальних правовідносинах, або ж такі правовідносини між ними не стосуються вчиненого порушення права власності [11].

Однак не останнім питанням в цьому аспекті є те, чи впливає зазначений висновок із закону? Історичне тлумачення ст. 392 ЦК України дозволяє прийти до висновку про неповну відповідність зазначеного висновку законодавчим приписам. І.О. Дзера, проводячи в 2002 році аналіз проекту ЦК України, критично відносила до змісту ст. 393 (яка в законі має номер 392) в частині того, що законодавець передбачав можливість застосування позову про визнання права власності лише за умови, що сторони не перебувають між собою в договірних правовідносинах [5, с. 91].

Як свідчить зміст прийнятого ЦК України, таке застереження було виключено, а отже обмеження застосування позову про визнання права власності лише позадоговірними відносинами не в повній мірі відповідає чинному цивільному законодавству. Крім того, визнаний в теорії універсальний характер цього способу захисту прав, на переконання автора дозволяє його застосування, принаймні як супутнього чи допоміжного способу, і у договірних відносинах. Існують і інші причини для такого застосування, про які буде вказано нижче.

При застосуванні іншого класичного речового способу захисту прав, а саме віднакаційного позову, метою захисту є поновлення такої основної правомочності власника як володіння майном. Вбачається очевидним, що при такій ситуації мають місце і невизнання, і оспорення відповідного права, тобто передбачені ст. 392 ЦК України обставини для застосування позову про визнання права власності. Крім того, в даній категорії справ заявлення таких позовних вимог вносить ясність і визначеність у взаємовідносини не тільки між сторонами спору, але і у відносини власника з будь-якими третіми особами.

Теорія, а також практика розгляду відповідної категорії справ, принаймні до 2018 року, допускала таке об'єднання речових способів захисту прав, а саме вимог про витребування майна з вимогами про визнання права власності. Однак висновки Великої Палати Верховного Суду унеможливили подібне поєднання. Так, в п. 146 Постанови ВП ВС від 14 листопада 2018 року в справі N 183/1617/16 було зазначено, що задоволення вимоги про витребування нерухомого майна з незаконного володіння особи, за якою воно зареєстроване на праві власності, відповідає речово-правовому характеру віднакаційного позову та призводить до ефективного захисту прав власника. У тих випадках, коли має бути застосована вимога про витребування майна з чужого незаконного володіння, *вимога власника про визнання права власності чи інші його вимоги є неефективними*. Також в п. 114 зазначеної постанови містився інший суттєвий для речових способів захисту прав висновок – метою віднакаційного позову є забезпечення введення власника у володіння майном, якого він був незаконно позбавлений. У випадку позбавлення власника володіння нерухомим майном означене введення полягає у внесенні запису про державну реєстрацію за власником права власності на нерухоме майно (див. принцип реєстраційного підтвердження володіння нерухомістю

у пункті 89 постанови Великої Палати Верховного Суду від 4 липня 2018 року у справі № 653/1096/16-ц). [10].

Отже, зазначена постанова ВП ВС стала поворотним етапом в зміні акцентів застосування віднакаційного позову: запровадила принцип реєстраційного підтвердження прав або концепцію книжного володіння; кваліфікувала неефективною позовну вимогу про визнання права власності при витребуванні майна, тобто при застосуванні віднакаційного позову. Стосовно захисту реєстраційного володіння замість фактичного володіння, стосовно негативних наслідків безальтернативного застосування подібних концепцій автором було зазначено в інших публікаціях [4, с. 120].

Щодо ефективності способу судового захисту, то в більшості випадків це є суб'єктивною категорією, крім того ст. 20 ЦК України чітко проголошує, що право на захист особа здійснює *на свій розсуд*. Крім втручання у внутрішню компетенцію уповноваженого суб'єкта щодо здійснення захисту на свій розсуд, висновок ВП ВС за 2018 рік про ефективність вимоги про витребування майна і неефективність позову про визнання права власності щодо реєстраційного підтвердження прав є принаймні проблематичним. Якщо для захисту фактичного володіння вимога витребування майна в цілому поновлює порушене право, то щодо запису в реєстрі, це не в повній мірі відповідає діючому законодавству.

До 2024 року і ст. 27 Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [16] і відповідна йому Постанова КМУ в п. 67 [17] підставою внесення змін до реєстру визначали зокрема судові рішення щодо *набуття, зміни або припинення права власності* та інших речових прав на нерухоме майно, тобто задоволені позовні вимоги саме про визнання права власності на нерухоме майно. Лише в 2024 році до Закону і Постанови КМУ були внесені зміни в частині доповнення судових рішень також вимогами про витребування нерухомого майна з чужого незаконного володіння. Причому до ст. 24 Закону зміни були внесені, а основна ст. 27 залишилась без змін – судові рішення щодо набуття, зміни або припинення права власності та інших речових прав.

Іншими словами з 2018 по 2024 рік ефективною для захисту реєстраційного підтвердження прав на нерухоме майно була саме позовна вимога про визнання права власності, а не про витребування майна з чужого незаконного володіння, попри категоричний висновок Великої Палати Верховного Суду. З 2024 року такою ефективною в контексті захисту реєстраційного підтвердження прав може бути і вимога про витребування майна, особливо після доопрацювання відповідного законодавчого матеріалу. Однак вимога про визнання права власності також є належною і ефективною, особливо в контексті конкретних обставин кожної судової справи.

В будь-якому випадку позов про визнання права власності в спорах стосовно нерухомого майна в частині реєстраційного підтвердження прав є належним і ефективним способом захисту, який прямо передбачений законом, має здатність безпосередньо захистити порушене право, тобто відповідає всім передбаченим наукою і практикою ознакам належного та ефективного способу захисту прав. Більше того, в аспекті здійснення власником повноважень щодо захисту права на власний розсуд, в аспекті універсального характеру цього способу захисту, він має застосовуватись при розгляді відповідних категорій справ, а судова практика наразі в недостатній мірі використовує потенціал цього способу захисту.

Спосіб захисту, передбачений ст. 391 ЦК України, тобто негативний позов, направлений на усунення порушень таких повноважень власника як користування і розпорядження відповідним майном. Одночасне застосування з цим способом захисту вимог про визнання права влас-

ності також є неможливим. Якщо з точки зору практики правозастосування навіть для поновлення такої правомочності як володіння цей спосіб захисту є неефективним, то тим більше він не має права на застосування в спорах, коли базова правомочність не порушується. Отже і в цих категоріях справ позов про визнання права власності не може бути застосований.

Вище вже наводився висновок, який рівною мірою підтримується і наукою, і практикою правозастосування, що при наявності між сторонами договірних правовідносин речові способи захисту, в тому числі позов про визнання права власності не можуть застосовуватись. Однак динаміка договірних правовідносин проходить різні стадії, зокрема від укладання відповідного договору, його виконання до подальшого припинення, в тому числі розірвання. Вбачається в останньому випадку, а саме при розірванні договору, такий речовий спосіб захисту як позов про визнання права власності на майно може підлягати застосуванню, оскільки відсутня відповідна обмежувальна умова – наявність між сторонами договірних відносин.

Теорія не дає відповіді на це питання, однак практика правозастосування і в цьому випадку вказує на неналежність та неефективність цього способу захисту права. Так в п. 7.60–7.61 Постанови ВП ВС від 08.09.2020 року у справі № 916/667/18 було зазначено, що якщо договір, на підставі якого друга сторона набула право власності на майно, розірвано, то друга сторона автоматично не втрачає права власності на це майно, а перша сторона не набуває права власності. При цьому відповідно до статті 392 ЦК України саме власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності. Тому позовна вимога про визнання права власності на майно не відповідає належному способу захисту права особи. Способом захисту позивача в цьому разі є примусове виконання обов'язку в натурі (пункт 5 частини другої статті 16 ЦК України). Позовна вимога про стягнення майна з відповідача на підставі приписів глави 83 ЦК України відповідає такому способу захисту [12].

Іншими словами ВП ВС в ситуації розірвання договору, тобто вже за відсутності між сторонами укладеного договору, вважає належним не позов про визнання права власності, а кондикційний позов. Якщо для спорів стосовно рухомого майна, часток в статутному капіталі чи інших подібних об'єктів такий спосіб захисту права і є більш доцільним, то для спорів стосовно нерухомого майна така категоричність, на переконання автора, не призводить до повного захисту прав учасників відповідних правовідносин. Крім того, такий висновок ВП ВС видається занадто формалістичним, однак в цілому і в цьому випадку судовою практика не вбачає підстав для застосування такого універсального способу захисту як позовна вимога про визнання права власності.

За такого стану судової практики важко уявити фактичні ситуації, коли позов про визнання права власності правопідтверджуючого характеру може бути застосований. Як було зазначено вище, він кваліфікується як неналежний або неефективний при наявності договірних відносин, при витребуванні майна за віндикаційними та кондикційними позовними вимогами, в інших видах судових спорів. Видається, що такий стан судової практики потребує корегування шляхом вироблення інших доктринальних позицій та законодавчих змін. Маючи потужний потенціал для захисту прав цей позов вносить чіткість, ясність, вичерпність і повну визначеність як у відносини між учасниками спору, так і у відносини власника з будь-якими третіми особами.

Буквальне тлумачення змісту статті 392 ЦК України дозволяє прийти до висновку, що наявність договірних

відносин між учасниками спору не може бути перешкодою для застосування цього способу захисту права. З врахуванням того, що відповідно до засад цивільного законодавства особа здійснює право на захист на власний розсуд, виходячи із завдань цивільного і господарського процесу щодо ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, а також для корегування практики правозастосування є необхідність внесення змін до ст. 392 ЦК України.

Слова «а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності» підлягають виключенню, натомість стаття підлягає доповненню частиною другою наступного змісту: «позов про визнання права власності є речовим способом захисту, має універсальний характер і може застосовуватися при наявності між сторонами договірних відносин, а також в інших видах судових спорів». Такі зміни дозволять скорегувати існуючу судову практику та мають своєю метою найбільш повний захист прав учасників правовідносин, внесення чіткості, ясності та визначеності у відносини власності загалом.

У спорах про витребування майна з незаконного володіння, тобто при вирішенні віндикаційних позовних вимог, позов про визнання права власності цілком і повністю може бути допоміжним позовом. Якщо вимога про витребування майна відновлює порушене фактичне володіння власника, то позов про визнання права власності слугує відновленню так званого реєстраційного володіння, тобто внесенню змін до державного реєстру речових прав на нерухоме майно. В будь-якому випадку Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» передбачає саме такий зміст резолютивної частини судового рішення для внесення змін до реєстру.

Конкуренція між кондикційними позовними вимогами і позовом про визнання права власності при розірванні договору має вирішуватися в контексті конкретних фактичних обставин кожної справи – там де більш ефективним для захисту є вимоги про витребування майна має застосовуватися кондикційний позов. Для досягнення ситуації повної правової визначеності між сторонами більш доречним є саме позов про визнання права власності. Не варто виключати також і застосування цього способу захисту прав і при усуненні порушень правомочностей користування і розпорядження майном, тобто при вирішенні негативних позовних вимог. Там де мають місце обставини невизнання або оспорення права власності, в тому числі із одночасним порушенням правомочностей користування і розпорядження майном, позов про визнання права власності цілком і повністю буде належним і ефективним як допоміжний, а в деяких випадках і як основний позов.

Висновки. Позов про визнання права власності є універсальним способом захисту, який може бути застосований до багатьох видів цивільних правовідносин. Предметом судового захисту при поданні цього позову є охоронюваний законом інтерес особи у відновленні визначеності суб'єктивного права, а причина його подання зумовлена невизначеністю змісту, спірністю, невизнанням, іншими перешкодами в реалізації права власності. Ознаками позову про визнання права власності є: речовий спосіб захисту порушеного права; подається власником; стосовно індивідуально визначених речей; зміст позову в більшості випадків не пов'язаний з поверненням речі або усуненням перешкод у користуванні нею; річ має перебувати у фактичному володінні позивача; позовна вимога може заявлятися самостійно або бути поєднаною з іншими вимогами; в основному цей позов не породжує права власності, а лише підтверджує його; в більшості випадків має превентивне спрямування.

Підставами подання цього позову є обставини невизнання або оспорювання права власності. Невизнання цивільного права полягає в пасивному запереченні

наявності у особи суб'єктивного цивільного права, на право користування майном, на спадкування, на частину в загальному майні, яке безпосередньо не спричиняє шкоду суб'єктивному праву, але створює невпевненість у правовому статусі носія суб'єктивного права. Оспорювання права власності відображає такий стан правовідносин, коли є інша особа, яка в активній чи пасивній формі претендує на право власності, належне іншій особі, тим самим заперечуючи його.

Позов про визнання права власності як спосіб захисту виконує, в основному, правопідтвердуючу функцію. Конститутивне або правостворююче значення він може мати виключно у випадках, прямо передбачених законом. Позов про визнання права власності, який більшістю вчесьний характеризується як такий, що має універсальний характер у всіх видах цивільних правовідносин, має невичерпний арсенал для застосування, однак сучасна судова практика демонструє суттєве зменшення застосування цього речового способу захисту прав.

Такий стан судової практики потребує корегування шляхом вироблення інших доктринальних позицій та законодавчих змін. Маючи потужний потенціал для захисту прав цей позов вносить чіткість, ясність, вичерпність і повну визначеність як у відносини між учасниками спору, так і у відносини власника з будь-якими третіми особами. З цієї причини цей спосіб захисту підлягає застосуванню як основний або допоміжний у договірних правовідносинах, при витребуванні майна з чужого незаконного володіння або отриманого за відсутності підстави, а також в інших видах судових спорів.

Стаття 392 ЦК України потребує внесення змін, зокрема шляхом виключення слів «а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності» та доповнення частиною другою наступного змісту: «позов про визнання права власності є речовим способом захисту, має універсальний характер і може застосовуватися при наявності між сторонами договірних відносин, а також в інших видах судових спорів».

ЛІТЕРАТУРА

1. Баб'юк М.П. Деякі питання визнання права власності на підставі статті 392 Цивільного кодексу України. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 64–69.
2. Власов Ю. Віндикаційний та негаторний позови. Визнання права власності. Практика Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Vlasov_vind_negat_pozov.pdf (дата звернення: 01.05.2025).
3. Гаврилюк М.І. Захист права власності на земельну ділянку в цивільному праві України: монографія / М.І. Гаврилюк. – К.: Алерта, 2014. – 224 с.
4. Деледівка С.Г. Реституція, віндикація, кондикція і інші способи захисту при витребуванні майна. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 4. С. 118–121.
5. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 126 с.
6. Дзера І. О. Превентивний захист права власності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 113–117.
7. Захист права власності. Правові позиції Верховного Суду: коментарі науковців/ О.П. Печений, І.В., Спасибо-Фатєєвої та ін., за заг. ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків, ЕКУС, 2020. 496 с.
8. Лист Верховного суду України «Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України» від 1.04.2014 року / *Вісник Верховного Суду України*, 2014, 00, №№ 8, 9.
9. Панченко І.М. Визнання права власності як спосіб захисту цивільних прав: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І.М. Панченко. Одеса, 2016, 16 с.
10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 листопада 2018 року, Справа N 183/1617/16 – URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81574015> (дата звернення: 01.06.2025).
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 02 листопада 2022 року, Справа № 922/3166/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107510192> (дата звернення: 05.06.2025).
12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 8 вересня 2020 року, Справа № 916/667/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92284198> (дата звернення: 30.05.2025).
13. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 2 травня 2018 року, справа № 914/904/17 – URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73793173> (дата звернення: 30.04.2025).
14. Право власності: способи захисту прав крізь призму судової практики: монографія/ за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2023. – 616 с.
15. Примак В. Розірвання договору як спосіб цивільно-правового захисту в кризових умовах. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 43–48.
16. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01 липня 2004 року № 1952-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#n6> (дата звернення: 30.05.2025).
17. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2015 р. № 1127. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.05.2025).
18. Цивільне право України: підручник: в 2 т. Т. 1. За редакцією Г.Б. Яновської, В.О. Кучера. Львів: «Новий Світ-2000», 2014.
19. Цивільний кодекс України: Закон України від 13 берез. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 30.04.2025).